

Katalikų Bažnyčia Lietuvoje 1941–1944 m.: požiūris į žydų genocidą ir krikštą

REGINA LAUKAITYTĖ

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Lt-01108 Vilnius

El. paštas: laukaityte@istorija.lt

Straipsnyje analizuojami trys klausimai: a) kaip Lietuvos Katalikų Bažnyčios vadovai reagavo į 1941 m. vasarą–rudenį Lietuvoje vykusias žydų žudynes; b) kokiomis aplinkybėmis 1941–1944 m. žydai krikštijosi; c) ar patikimi paskelbti duomenys apie žydus gelbėjusius kunigus.

Raktažodžiai: Katalikų Bažnyčia, holokaustas, žydų krikštas, žydų gelbėtojai, arkivyskupijos Juozapas Skvireckas, vyskupas Vincentas Brizgys

Pati jautriausia Antrojo pasaulinio karo istorijos tema – holokaustas ir įvairių visuomenės grupių, net tautų, atsakomybė. Lietuvoje žydų bendruomenė, sudariusi daugiau kaip 7 proc. gyventojų, buvo visiškai sunaikinta – išgyveno tik keli tūkstančiai nuo nacių ir jų kolaborantų paslėptų žmonių. Nuo 1990 m. lietuvių istoriografija skiria daug dėmesio holokausto problematikai, taip pat ir Katalikų Bažnyčios vaidmeniui 1941–1944 m. įvykiuose. 1998 m. tyrinėjimai buvo apibendrinti Lietuvių katalikų mokslo akademijos surengtoje konferencijoje „Katalikų Bažnyčia ir lietuvių–žydų santykiai“¹, vėliau pasirodė nemažai naujų darbų². Tema, atrodytų, yra neblogai išanalizuota, autoriams vis sunkiau surasti naujų šaltinių (skelbiant pastaruosius akivaizdi tendencija publikuoti tuos pačius tekstus). Vis dėlto norime dar kartą pažvelgti į kai kuriuos šios problematikos aspektus, atkreipdami dėmesį į būtinybę kritiškiau analizuoti turimus istorijos šaltinius, atsisakyti pagundos vienodai traktuoti archyvų dokumentų ir vėlesnių atsiminimų duomenis. Tokio nekritiško faktų fiksavimo rezultatas – čia iškeliami gelbėtojų sąrašo patikimumo problema. Tačiau svarbiausias straipsnio tikslas – Lietuvos Bažnyčios vadovų požiūris į

¹ Skaityti pranešimai paskelbti: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 1999, t. 14, p. 13–270. Kartu buvo publikuoti JAV 8-ajame dešimtmetyje spausdinti prelado Juozo Prunskio ir vyskupo Vincento Brizgio tekstai.

² *Lietuvos žydų žudynių byla*. Sudaryt. A. Eidintas, Vilnius, 2001; *Išgelbėję pasaulį... Žydų gelbėjimas Lietuvoje (1941–1944)*, sudaryt. R. Stankevičius, D. Kuodytė, Vilnius, 2001; ši knyga anglų kalba: *Whoever saves one life... The efforts to save Jews in Lithuania between 1941 and 1944*, Vilnius, 2006; A. Bubnys, Lietuvos kunigai žydų gelbėtojai, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 27, p. 527–538; L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, Vilnius, 2005; A. Streikus, Krikščionybė okupuotoje Lietuvoje, *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, Vilnius, 2006, p. 447–462.

holokausta, taip pat žydų krikšto 1941–1944 m. aplinkybių analizė. Pastarasis klausimas iki šiol mažai tyrinėtas, tuo tarpu pirmuoju, matyt, dabartinėje tyrimų stadijoje vis dar perspektyvu įsigilinti į dokumentus.

KATALIKŲ BAŽNYČIOS ORDINARŲ POZICIJA HOLOKAUSTO PRADŽIOJE

Pirmaisiais vokiečių okupacijos mėnesiais Lietuvos miestuose ir miesteliuose vyko masinės žydų žudynės. Skirtingai nuo Vatikano, kur iš Rytų ateinančios žinios apie nacių žiaurumą, holokausta labai ilgai vertintos atsargiai kaip nepatikimos ar perdėtos, Lietuvos Bažnyčiai nestigo informacijos apie egzekucijas ir jų masą. Egzekucijos vykdytos beveik atvirai: suaugusieji ir vaikai šaudyti miestelių pakraščiuose, buvo rengiami jų daiktų išpardavimai ar dalybos, plėšiami būstai, sinagogos. Dauguma žudynių organizatorių ir žudikų buvo valsčių pareigūnai³, nužudytųjų turtą savinosi savi parapijiečiai⁴. Iki spalio daugelyje vietų nebeliko žydų bendruomenių, išlikę gyvi šios tautybės gyventojai buvo izoliuoti Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir kt. getuose.

Apie Lietuvos Bažnyčios vadovų reakciją prasidėjus žudynėms dokumentų beveik nėra, geriausiai žinoma arkivyskupo metropolito J. Skvirecko pozicija, kuris karo pradžioje gyveno Linkuvėlėje (ūkyje netoli Kauno). Savo dienoraštyje jis fiksavo pirmuosius karo įvykius, taip pat ir žydų žudynes Kaune. Du kartus arkivyskupas buvo paragintas imtis kokių nors veiksmų. Birželio 28 d. pas jį atvyko gydytojas Balys Matulionis su kunigu Simonu Morkūnu „kalbėtis apie žudymus žydų ir rasti pritarimą akcijai, kuria žydai būtų užtariamai pas galios turinčius asmenis“⁵. Jie mėgino įkalbėti arkivyskupą tuojau pat vykti į Kauną pasikalbėti su miesto karo komendantu Jurgiu Bobeliu bei partizanų štabo viršininku. Arkivyskupas „pačiai užtarimo minčiai“ neprieštaravo, bet vietoje savęs pasiūlė prelatą Kazimierą Šaulį, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Vyriausiosios valdybos narį⁶.

Po kelių dienų jis sužinojo, kad prelatas K. Šaulys telefonu kalbėjosi su pulkininku J. Bobelio padėjėju, kuris pažadėjęs viską pranešti komendantui. „Iš prel. Šaulio teko girdėti, kad intervencija žydų žudynių reikalu gal didelio pritarimo ir nerado, bet čia buvo padaryta, ko žmoniškumas reikalavo“⁷, – reziumavo arkivyskupas (liepos 1 d. įrašas).

Antrą kartą pareikšti savo poziciją arkivyskupas J. Skvireckas buvo paragintas rugsėjo 19 d.: buvęs Laikinosios vyriausybės vadovas Juozas Ambrazevičius pasiūlė jam su kitais žymiais visuomenės veikėjais pasirašyti protestą prieš žydų žudynes ir pateikė tokio dokumento projektą, tačiau arkivyskupas pasirašyti atsisakė, motyvuodamas nenoru išprovokuoti „vokiečių neapykantos prieš kuriją bendrai“⁸. Jis paaiškino jau reagavęs prieš

³ S. Sužiedėlis, Avrahamo Torio *Kauno getas*, A. Tory, *Kauno getas: diena po dienos*, Vilnius, 2000, p. XXXIV; A. Bubnys, *Okupuota Lietuva*, Vilnius, 1998, p. 190–192, 202, 207.

⁴ V. Brandišauskas, *Holokaustas Lietuvoje: istoriografinė situacija ir pagrindinės problemos*, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 14, p. 147–150. Autorius analizavo Bažnyčios poziciją žydų turto panaudojimo klausimu. Anot jo, „buvo smerkiamas ne pats faktas – žudynės, o nevykęs grobimo būdas, svetimo turto pasisavinimo mastai“.

⁵ Arkivyskupo Juozapo Skvirecko dienoraštis, *1941 m. birželio sukilimas. Dokumentų rinkinys*, sudaryt. V. Brandišauskas, Vilnius, 2000, p. 272.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, p. 274.

⁸ V. Brandišauskas, *op. cit.*, p. 143; A. Streikus, *op. cit.*, p. 458. Cituojami arkivyskupo J. Skvirecko užrašai iš Kauno kurijos archyvo.

žudynes per Raudonojo Kryžiaus atstovus (matyt, turėjo galvoje minėtą prelatą K. Šaulio pokalbį telefonu), parašęs raštą „dėl žydų katalikų ir asmenų, kilusių iš maišytų su žydais moterysčių“⁹.

Kokius raštus J. Skvireckas turėjo omenyje, galima suprasti iš vyskupo V. Brizgio atsiminimų. Pastarasis aprašo gana aktyvius arkivyskupo, savo ir generalinio vikaro K. Šaulio veiksmus, nurodo kelis dokumentus, matyt, okupacijos pradžioje įteiktus vokiečių karo komendantui: jie įteikę „ilgą ir aštriais žodžiais parašytą protestą“ dėl nužudytų lietuvių policininkų, atsakiusių šaudyti žydus Žagarėje, kuriame taip pat pareiškė, kad žydai yra Lietuvos piliečiai ir turi būti baudžiami pagal Lietuvos įstatymus; kitu raštu jie priminė, kad nemažai Lietuvos žydų buvo lojalūs Lietuvai, buvo komunistų persekiojami (atrodo, norėta užtarti konkrečius asmenis – išvardytus žydų inteligentus ir rabinus)¹⁰. Be to, anot jo, vyskupai memorandumu „protestavo prieš kokių nors getų steigimą Lietuvos žydams“¹¹.

Pamėginkime nuodugniau ištirti pastarąją liudijimą dėl getų. Pasak V. Brizgio, karo komendantūros žemesnio rango tarnautojas į memorandumą žodžiu atsakęs, kad getai steigiami siekiant apsaugoti žydus nuo lietuvių užpuolimų. „Buvo aiškus tokio atsakymo melagingumas“¹², – rašė 1977 m. vyskupas. Tuo tarpu iš J. Skvirecko užrašų atrodytų, kad tokie vokiečių argumentai V. Brizgiui tuomet neatrodė melagingi, juos jis išdėstęs ir žydų atstovams. Fiksuodamas Kauno geto steigimo aplinkybes arkivyskupas liepos 10 d. dienoraštyje rašė: „Žydai bandę ieškoti užtarimo ir lankęsi net pas vysk. Brizgį, kuris jiems paaiškinęs, kad žydai turbūt žiną katalikų dvasininkų nusistatymą dėl žydų, bet jei jie dabar bandytų viešai atsiliepti už žydus, patys galėtų būti nulinčiuoti. Savaiame suprantama, kad ne visi žydai kalti, bet kaltieji užtraukė lietuvių visuomenės neapykantą bendrai visiems žydams. (...) jiems bus geriau, jei ramiai pasiliktų šalia lietuvių, jiems skirtose vietose (...)“¹³.

Tad kas paskatino Kauno vyskupus protestuoti prieš geto steigimą? Pirmą kartą okupacijos pradžioje visi vyskupai susirinko pasitarti (taigi galėjo pasirašyti bendrus raštus) 1941 m. rugpjūčio 6 dieną. Išlikęs jų pasitarimo protokolas liudija, kad vyskupai svarstė „žydų katalikų klausimą“ ir nutarė „parašyti atatinamą Vyriausybei raštą, užtariant pakrikštytus prieš 1941 m. birž. 22 d. žydus, kad juos nevarytų į geto“¹⁴. Tikriausiai nutarimas buvo įvykdytas, raštas įteiktas okupacinės valdžios atstovams. Reikia pastebėti, kad toks reikalavimas mažai susijęs su holokaustu, nes apsikrikštijusių žydų (įskaitant ir suskubusius gauti fiktyvius, atgaline data išduotus metrikus) Lietuvoje galėjo būti keli šimtai.

Akivaizdu, kad šaltinių stoka kol kas neleidžia atsakyti į klausimą, kaip operatyviai Lietuvos vyskupai reagavo į žudynes. Vengdami represijų jie, matyt, neišdrįso protestuoti prieš okupacinę valdžią ar išreikšti vieningą aišką poziciją lietuvių administracijos atstovams. Antrasis faktas apie neabejotinas vyskupų pastangas padėti žydams datuotinas

⁹ V. Brandišauskas, op. cit., p. 143.

¹⁰ V. Brizgys, op. cit., p. 323.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Arkivyskupo Juozapo Skvirecko dienoraštis, p. 282.

¹⁴ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1941 m. rugpjūčio 6–8 d., protokolas Nr. 4, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 63, l. 3.

1941 m. spalio 7–8 d.: tuomet susirinkusius į konferenciją vyskupas (taigi vėl galėjusius padaryti bendrą pareiškimą) vysk. V. Brizgys informavo apie savo pokalbį su pirmuoju generaliniu tarėju generolu Petru Kubiliūnu, „iš kurio paaiškėja, kad žydų klausimą vokiečiai yra išimtinai sau rezervavę spręsti“¹⁵. Tiesa, iki spalio daugelyje miestų ir miestelių „žydų klausimas“ jau buvo „išspręstas“, t. y. jų šeimos išžudytos, po kelių masinių atrankų getuose žinota, koks likimas laukia jų gyventojų...

Šioje ar vėlesnėse vokiečių okupacijos metais vykusiose konferencijose vyskupai nepriėmė kokių nors su žydų padėtimi susijusių nutarimų. Taigi reikia sutikti su vyskupo V. Brizgio konstatavimu privačiame laiške 1976 m.: „Kokių nors „decrees“ [t. y. decrees – R. L.] žydų reikalais nerašė nė Kauno, nė Vilniaus vyskupai. Kad buvo daromi žygiai vokiečių valdžioje, kad žmonės buvo drąsinami ir net organizuojami žydus gelbėti, tai yra tiesa“¹⁶.

Savo viešuose 1941–1944 m. tekstuose – aplinkraščiuose dekanams, ganytojų laiškuose kunigams bei tikintiesiems, pagaliau per patikimus asmenis popiežiui Pijui XII perduotuose raštuose – Lietuvos vyskupai niekur nėra užsiminę apie žydus ištikusią tragediją. Tuo tarpu, pvz., Rygos arkivyskupas Antonijus Springovičius popiežiui rašė: „Nacionalistinės doktrinos nežmoniškumas Latvijoje pasirodė visu savo žiaurumu ir baišybe: beveik visi žydai jau nužudyti, liko tik apie tūkstantį Rygoje (gete) ir šių didžioji dalis atgabenta iš kitų šalių“¹⁷ (jis taip pat pranešė apie psichinių ligonių ir čigonų nužudymą „žiauriausiu būdu“).

Efektvūs veiksmai galėjo būti tik pirmosiomis karo savaitėmis, kai prasidėjo pogromai, kai dar veikė Laikinoji vyriausybė, o lietuvių politikai galėjo turėti įtakos bent jau kryptingam visuomenės nuomonės formavimui. Ar galėjo realios įtakos turėti pati Bažnyčia? Suprantama, ji nebūtų įstengusi pakeisti Lietuvoje ir visoje okupuotoje SSRS teritorijoje, Lenkijoje nacių vykdytos genocido politikos, tačiau laiku pareikštas nesitaikstymas su ja gal būtų buvęs veiksmingas „vidaus politikai“, nulėmęs vietinių anti-semitų ir savisaugos dalinių įtraukimo į žudynes mastų. Juk tautininkų valdymo metai oponuodami vyriausybės bažnytinei politikai vyskupai buvo įvaldę nemažai įtakos priemonių (valdžios institucijas atakavo klebonų inspiruoti tikinčiųjų protestai, ordinarai teikė memorandumus, rašė ganytojų laiškus), kurios nors ir nepaveikusios politikos aiškiai pademonstravo Bažnyčios poziciją bei siekius.

Ordinariato pasyvumą tikriausiai galima paaiškinti nuosaikia arkivyskupo metropolitito J. Skvirecko laikysena: atsiminimuose, kituose šaltiniuose nepavyko užtikti užuominų apie kokias nors vyskupų diskusijas dėl bendros pozicijos ir jos deklaravimo. Visuomet vengęs konfliktų su valstybės valdžia metropolititas tuo labiau turėjo atsižvelgti į būtinybę palaikyti gerus, nekomplikuotus santykius okupacijos metais, kadangi prioritetas buvo teikiamas sovietmečių sunaikintos Bažnyčios struktūros, socialinės veiklos atkūrimui. Netenka abejoti, kad visi buvo įbauginti okupacinės valdžios grasinimų ir brutalių bet kokio teisingumo, žmoniškumo ignoravimo pavyzdžių.

¹⁵ Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų konferencijos, įvykusios 1941 m. spalio 7–8 d., protokolas Nr. 5, *ibid.*, b. 62, l. 13.

¹⁶ V. Brizgio 1976 m. lapkričio 25 d. laiškas Domui Jasaičiui, *Išgelbėję pasaulį...*, p. 112.

¹⁷ Arkivyskupo A. Springovičiaus 1942 m. gruodžio 12 d. raštas popiežiui Pijui XII, *Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les pays Baltes, 1939–1945*, Libreria editrice Vaticana, pt. 2, p. 695–696.

Antra vertus, reikia pastebėti, kad ordinarai „neliejo aliejaus į ugnį“, t. y. išvengė tuo metu įprastos ir beveik privalomos retorikos apie žydų vaidmenį 1940–1941 m. įvykiuose Lietuvoje. Laiškuose ganytojų smerkdami bolševizmą netapatino bolševikų su žydų tautybės žmonėmis (to neišvengta raštuose okupacinės valdžios pareigūnams¹⁸). Vyskupų poziciją netiesiogiai atspindi sakiniai bažnytiniuose dokumentuose, smerkiantys kerštavimą, kėsiniimąsi į svetimą turta. „Dieve jus saugok nuo keršto ir sauvaliavimo“¹⁹, – 1941 m. liepą ganytojo laiške rašė Telšių vyskupas Justinas Staugaitis. Gruodžio mėnesį aplinkraščiu dekanams vyskupas V. Brizgys paragino kiekvienoje parapijoje surengti rekolekcijas, kurių metu „tikintieji turėtų būti uoliai paraginti, kad neterštų savo sielų ir tautos vardo ištvirkimu ir svetimo turto godumu“²⁰. Žydų tautą užklupusia nelaimė buvo pasibaisėję parapijų klebonai, istoriografijoje bei atsiminimuose žinoma gausybė faktų apie jų pastangas užtarti, gelbėti žydus, mėginimus paveikti vietos valdžios atstovus.

Lietuvių istorikai pritaria vyskupo V. Brizgio abejonėms dėl bene plačiausiai užsienio istorinėje literatūroje žinomo (ir Lietuvos Bažnyčios poziciją reprezentuojančio) dokumento, draudžiančio kunigams teikti bet kokią pagalbą žydams²¹, patikimumo. Turimas omenyje 1941 m. rugpjūčio 16 d. saugumo organų operatyvinis pranešimas apie padėtį Lietuvoje, kuriuo Vyriausioji Reicho saugumo valdyba buvo informuota, kad visose Kauno bažnyčiose perskaitytas ir spaudoje paskelbtas V. Brizgio kreipimasis, raginantis elgtis lojaliai bei disciplinuotai ir teikta, jog jis uždraudęs visiems kunigams užtarti žydus ir neišleisdamas kelių jų delegacijų. Dokumentas pateko į Niurnbergo procesą, tad vyskupas V. Brizgys 1977 m. teisinosi neturėjęs realios bažnytinės valdžios, bendravęs su Kauno geto Tarybos atstovais, pats taręsis su klebonijomis ir vienuolynais dėl žydų slėpimo ir t. t.²² Manytume, kad panašaus turinio draudimas galėjo egzistuoti, nes vokiečių valdžia, kaip pamatysime, nuolat spaudė Bažnyčios vadovus skelbti tokius pareiškimus, ir jie buvo skelbiami. Tačiau dokumentų buvimas anaipol nerodo, kad jų iš tiesų buvo laikomasi, – vyskupai ir kunigai bendravo su žydais, juos slapstė, krikštijo.

ŽYDŲ KRIKŠTAS

Prasidėjus žudynėms, varymui į getus, padaugėjo žydų tautybės žmonių prašymų priimti katalikybę. Skirtingai nuo kitų Europos šalių, kur nuo seno gyveno dešimtys tūkstančių apsikrikštijusių žydų (pvz., Vokietijoje 1933 m. apie 40 tūkst., Vengrijoje 1942 m. apie 62 tūkst.²³), Lietuvoje iki 1941 m. vasaros tokių konvertitų tebūdavo vienas kitas. Antai 1923 m. surašant šalies gyventojus tik 36 žydai iš 153 743 šios tautybės gyventojų išpažino ne judaizmą, iš jų 7 buvo katalikai²⁴ (tuo tarpu lietuvių judėjų buvo 53²⁵).

¹⁸ Arkivyskupo J. Skvirecko 1942 m. kovo 21 d. raštas reicho komisarui H. Lohsei, *Lietuvos nacionalinės m. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius*, f. 141, b. 50, l. 3.

¹⁹ Telšių vyskupo ganytojo laiškas tikintiesiems, 1941 m. liepos 12 d., LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 63, l. 16.

²⁰ Vyskupo V. Brizgio 1941 m. gruodžio 22 d. aplinkraštis dekanams, *ibid.*, b. 62, l. 25.²¹ V. Brizgys, *op. cit.*, p. 327; R. Hilberg, *Nusikaltėliai. Aukos. Stebėtojai. Žydų tragedija 1933–1945*, Vilnius, 1999, p. 276; <http://motlc.learningcenter.wiesenthal.org/pages/t011/t01139.html> (žiūrėta 2007 01 12).

²² V. Brizgys, *op. cit.*, p. 324–325.

²³ R. Hilberg, *op. cit.*, p. 163.

²⁴ *Lietuvos gyventojai. 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*, Kaunas, [1924], p. XL, 27–30.

²⁵ *Ibid.*, p. 30.

Nepriklausomybės metais žydų krikšto atvejų padažnėjo, tačiau judaizmas liko homogeniškiausia religija. Pvz., Panevėžio vyskupijoje 1928–1932 m. apsikrikštijo 4 moterys, 1933–1938 m. – 6 vyrai ir 5 moterys²⁶, kai tuo tarpu iš kitų daug mažesnių krikščionių bendruomenių katalikais tapo 20–100 žmonių. Dažniausiai tikyba keista mišrių santuokų atveju, vieną kitą savo tautietį keisti tikybą paskatindavo sėkmingai lietuvių visuomenėje pritapę konvertitai. Vis dėlto Lietuvoje nebuvo precedento, kad apsikrikštijęs žydas būtų tapęs įtakingu valstybės ar krašto visuomenės veikėju.

Nors visos Bažnyčios linkusios apaštalauti tarp kitatikių, atskilimas nuo savosios religijos visur traktuojamas labai negatyviai, siekiama užkirsti tam kelią. Judėjų bendruomenė taip pat netoleravo atskilimo, šaltiniuose neretai minima, kad apsisprendusius priimti katalikybę žydus klebonai iki krikšto slapstydavo pas patikimus parapapjėčius kaimuose ar vienuolynuose²⁷. Tačiau nepavyko aptikti duomenų, kad būtų persekiojami jau apsikrikštiję asmenys.

Trūkstant šaltinių sunku pasakyti, kiek žydų norėjo tapti ir tapo krikščionimis 1941–1944 metais. Keisdami tikybą dalis žmonių tikriausiai vylėsi išvengti mirties, tikėjosi didesnės savo kaimynų katalikų užuojautos ir pagalbos, dalis galbūt įgyvendino anksčiau savo ketinimus prisijungti prie Katalikų Bažnyčios. Neabejotina, kad tai buvo negausūs pavieniai atvejai. Tapti katalikais, matyt, ryžosi labiausiai į lietuvių visuomenę integruota žydų dalis: mišrių šeimų nariai (vienas tėvų, būdamas katalikas, vylėsi išgelbėti bažnyčioje pakrikštytus savo vaikus), daugiau pažįstamų lietuvių turintys inteligentai (gydytojai, stomatologai ir pan.). Iš pastarųjų 1941 m. liepą–rugpjūtį į katalikybę perėjo keletas šeimų. Buvo pakrikštyti arba vėliau patys apsikrikštijo nemažai lietuvių išgelbėtų, į katalikiškos kultūros aplinką patekusių vaikų.

Nebuvo jokios garantijos, kad naciai Lietuvoje pasigailės krikščionių žydų. Vyskupai, matyt, neturėjo iliuzijų krikštu išgelbėti gyvybių: vyskupas K. Paltarokas, 1941 m. rugpjūtį duodamas leidimą Krekenavos klebonui apkrikštyti 38 metų vyrą, paragino pirmiausia įspėti, „kas jo laukia, nors ir priims katalikų tikybą; žiūrėkite, kad nepriimtų krikšto vien dabarties sąlygų verčiami“²⁸.

Į žydų prašymus apkrikštyti atsargiai turėjo žiūrėti ir parapijų klebonai, privalėję atlikti tam tikrą Romos Ritualo numatytą procedūrą. Pagal ją, kiekvienu atveju jie turėjo prašyti vyskupo leidimo priimti konvertitą į Katalikų Bažnyčią. Tuo tarpu būsimasis krikščionis turėjo būti pakankamai susipažinęs su katalikų tikėjimo tiesomis, apeigomis, mokėti poterius ir pan. Jis turėjo pasirašyti savosios religijos atsisąžadėjimo aktą, paliudytą dviejų liudytojų parašais, viešai bažnyčioje išpažinti katalikybę ir tik tuomet buvo krikštijamas. Tad krikštijimo aplinkybes ir statistiką neabejotinai lėmė kunigų apsisprendimas nepaisyti Ritualo ir išduoti atgaline data datuotus metrikus.

Pagal archyvuose išlikusius duomenis, ordinarai 1941 m. vasarą–rudenį nevilkindami atsakymo patenkindavo žydų prašymus apsikrikštyti. Kai kurie leidimai buvo suteikti jau *post factum*, po krikšto apeigų. Tokia praktika buvo gana įprasta prieškarui, toleruota ir

²⁶ Konvertitai 1928–1932 m., *LVIA*, f. 1650, ap. 1, b. 77, l. 111; Konvertitai Panevėžio vyskupijoje 1933–1937 m., *ibid.*, b. 252, l. 268.

²⁷ J. Stankevičius, *Mano gyvenimo kryžkelės*, Vilnius, 2002, p. 283–288; Panevėžio katedros klebono 1935 m. birželio 16 d. raštas vyskupui K. Paltarokui, *LVIA*, f. 1650, ap. 1, b. 252, l. 398.

²⁸ K. Paltaroko 1941 m. rugpjūčio 1 d. raštas Krekenavos klebonui F. Kireiliui, *LVIA*, f. 1650, ap. 1, b. 252, l. 118.

karo metais. Antai vyskupas K. Paltarokas 1941 m. rugsėjį Degučių bažnyčios rektoriaus Petro Rauduvės prašymu suteikė jam „bendrą leidimą priimti mūsų tikėjiman visus, kas tik pareikš rimtą norą, kai susisiekimas su Ordinariatu negalimas ar apsunkintas“²⁹. Tokius leidimus tikriausiai gavo ir kitų parapijų klebonai.

Pavieniais archyvų duomenimis rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais Kauno arkivyskupijoje buvo 12 žydų krikšto atvejų³⁰. Panevėžio vyskupijoje tuo laikotarpiu prie Katalikų Bažnyčios buvo prijungti 24 žydai, iš jų 5 šeimos su vaikais (trys šeimos Šeduvoje, gydytojų Biržuose ir Pakruojyje)³¹. Ši statistika nėra pilna, labai tikėtina, kad dauguma kunigų nepranešdavo kurijoms apie apkrikštytuosius. Vis dėlto ji, matyt, atspindi gana santūrų žydų požiūrį į krikštą.

Padažnę žydų krikšto atvejai neliko nepastebėti: 1941 m. lapkričio 25 d. valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos viršininkas paprašė kurijos skubiai, per kelias dienas, pranešti apie visus „izraelitų tikybos asmenis, kurie yra perėję Rymo katalikų tikybon“ arba į kurią kitą religiją³². Panevėžio vyskupijos generalvikaras paaiškino, kad konvertitai kurijoje neregistruojami ir atsakė suteikti tokią informaciją³³.

Mažuose miesteliuose žmonės pažinojo apsikrikštijusius žydus, tačiau tai neišgelbėjo jų nuo mirties³⁴, nors ir galima aptikti vieną kitą liudijimą, kad kai kur jie buvo išskirti iš mirtininkų tarpo. Antai Plungės klebonui Povilui Pukiui 1941 m. birželį pavyko išgelbėti lietuvę vedusį apsikrikštijusį žydą ir jų vaikus, uždarytus miesto sinagogoje su kitais netrukus nužudytais žmonėmis³⁵; Vilkaviškio klebonui J. Kardauskiui išdavus apsikrikštijusiam vyrui 10 metų paankstintus krikšto metrikus, jis buvo paleistas iš kalėjimo³⁶. Tačiau daugumai apkrikštytųjų tikriausiai tik laikinai pavyko išvengti savosios tautos žmonių likimo: 1942 m. spalio 13 d. lietuvių saugumo policija gavo nurodymą sudaryti vardinį mišrių šeimų narių sąrašą; į jį turėjo patekti asmenys, kurių trys ar keturi seneliai buvo žydai. „Tikyba šiuo atveju neturi jokios reikšmės. Perkrikštytas žydas nepasidaro arijumi“, – buvo nurodyta dokumente. Mišrių šeimų vyrai žydai turėjo būti tuojau suimti ir pristatomi vokiečių saugumo policijai arba uždaromi artimiausiame gete; moterys žydės galėjo „tuo tarpu“ gyventi su šeima, tačiau joms buvo draudžiama lankytis pasilinksminimo ir kt. vietose³⁷. Šis įsakymas buvo vykdomas: jau spalio mėn. saugumo policija Kaune

²⁹ K. Paltaroko 1941 m. rugsėjo 6 d. raštas Degučių rektoriui Petru Rauduvei, *ibid.*, l. 100.

³⁰ Žr.: LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 517, l. 1–25.

³¹ Parapijų klebonų susirašinėjimas su kurija dėl žydų krikšto 1941 m. liepos–rugsėjo mėn., *ibid.*, f. 1650, ap. 1, b. 252, l. 95, 105, 106, 110, 118, 121, 122, 125.

³² Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos viršininko A. Liepos 1941 m. lapkričio 25 d. raštas Panevėžio vyskupijos kurijai, *ibid.*, b. 252, l. 80.

³³ Generalvikaro 1941 m. lapkričio 28 d. raštas Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos viršininkui, *ibid.*, l. 79.

³⁴ *Panevėžio vyskupija*, Vilnius, 1998, p. 196; Pakruojo klebono K. Žeimos 1941 m. rugpjūčio 31 d. raštas vyskupui K. Paltarokui, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 252, l. 106.

³⁵ J. Bunka, Pilna Plungės žydų istorija, <http://www.bunka.puslapiai.lt/istpilna.html> (žiūrėta 2007 01 02).

³⁶ J. Kardausko atsiminimai, *Išgelbėję pasaulį...*, p. 296–297.

³⁷ Slaptas Saugumo policijos ir SD vado Lietuvai Heinricho Schmitzo 1942 m. spalio 13 d. raštas lietuviškajam skyriui Kaune, *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944). Dokumentų rinkinys*. I dalis, Vilnius, 1965, p. 120.

suėmė 12 su šeimomis likusių, anksčiau katalikiškas šeimas sukūrusių ir apsikrikštijusių žydų, jų žmonoms liepta išsituokti³⁸.

Kaip liudija archyvų fonduose išlikę dokumentai, su krikštu buvo susijęs minėtas vyskupo V. Brizgio draudimas kunigams bendrauti su žydais. Tokių draudimų buvo ne vienas. Antai Kauno arkivyskupijos generalvikaras K. Šaulys 1942 m. kovo ir balandžio mėnesiais dekanams bei kunigams išsiuntinėjo du raštus. Pirmuoju generalvikaras dviem pastraipomis priminė dekanams, kad suaugusieji būtų krikštijami tik su ordinariato žinia ir kad „yra civilinės valdžios potvarkiai, draudžią gyventojams, todėl ir Dvasiškijai, bendrauti su žydais“³⁹. Antras raštas buvo išsiųstas po mėnesio, jame kalbama apie tuos pačius dalykus, tik daug išsamiau. Matyt, vokiečiai nebuvo patenkinti lakoniškais generalvikaro nurodymais ir paragino išdėstyti konkrečius draudimus.

„Ne paslaptis, kad artimiausioje praeityje ir dabartiniu metu atsirado nemaža žydų tautybės asmenų, kurie dėl visiems suprantamų motyvų, būdami visai nepasiruošę, be grynų intencijos, o kartais net blogu tikslu (provokacija) kreipiasi į klebonus krikšto gavimo reikalu, ko seniau, atsižvelgiant į žydų gyventojų procentą mūsų krašte beveik nebuvo“, – rašė generalvikaras ir priminė kunigams, kad tokių asmenų krikštas galimas tik ordinariatui leidus ir po visapusiško ištyrimo⁴⁰. „Dėl visiems žinomų priežasčių žydų tautybės asmenims yra taikomos karo belaisviams saistomosios normos. Civiliniams gyventojams bet koks bendravimas su jais yra draudžiamas. Arkivyskupijos dvasiškija įspėjama, kad tas draudimas būtų tiksliai saugojamas“⁴¹, – rašė generalvikaras klebonams. Reikia pastebėti, kad šiais raštais jis neįpareigojo dvasininkų kreiptis į katalikus dėl draudimo jiems bendrauti su žydais.

Vokiečių saugumo policija, matyt, nuolat grįždavo prie žydų krikšto draudimo. Antai vyskupas V. Brizgys aprašo ultimatumą, kurį 1943 m. vasarą gavo iš Kauno gestapo: grąsinta suimti kunigus Jurgį Smilgevičių SJ ir Bronių Paukštį SDB, jei vyskupai neuždraus krikštyti žydus. Tuomet vyskupai parašė raštą kunigams, kuriame teigiama, kad apie pasitaikančius suaugusiųjų krikštus reikia iš anksto pranešti savo vyskupui. Gestapas, anot autoriaus, buvo nepatenkintas, kad rašte „nieko įsakmiai nepasakyta apie žydus“, bet minėtų kunigų nesuėmė⁴². Gal autorius po 35-erių metų supainiojo datas ir turėjo omenyje jau cituotus 1942 m. kovo ir balandžio mėnesių kurijos raštus?

Bene paskutinį ordinariato bendraraštį dėl žydų krikšto saugumo policijos viršininkas Lietuvoje išgavo 1944 m. vasarį. Jis kreipėsi į Kauno arkivyskupijos kuriją nurodydamas, kad katalikų klebonai, nepaisydami įstatymų nuostatų, vis dar krikštija žydus ir dažnai sąmoningai jiems išrašo krikšto metrikus netikromis, lietuviškomis pavardėmis⁴³. Kauno kurija vasario 17 d. bendraraščiu buvo priversta dar kartą išpėti kunigus apie tokio elgesio baustinumą ir pakartoti įsakymą, kurio laikantis apie visus norinčius pasikrikštyti žydus reikia pranešti ordinariatui. Apie šį raštą saugumo policija nedelsdama informavo

³⁸ R. Hilberg, op. cit., p. 145; 1942 m. spalio mėn. Lietuvos SD Saugumo policijos skyriaus vedėjo SS untersturmfürerio P. Miulerio pranešimas apie padėtį, LCVA, f. 1399, ap. 1, b. 32, l. 9.

³⁹ K. Šaulio 1942 m. kovo 20 d. raštas arkivyskupijos dekanams, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 134, l. 2.

⁴⁰ K. Šaulio 1942 m. balandžio 8 d. raštas arkivyskupijos klebonams ir rektoriams, ibid., l. 11.

⁴¹ Ibid.

⁴² V. Brizgys, op. cit., p. 325–326.

⁴³ Saugumo policijos komendanto 1944 m. vasario 22 d. raštas Kaišiadorių vyskupijos kurijai, *Arkivyskupas Teofilus Matulionis laiškuose ir dokumentuose*, Vilnius, 2002, p. 44.

kitas kurijas ir paragino išleisti analogiškus raštus⁴⁴. Kaišiadorių generalvikaras tik išsiuntinėjo vokiečių saugumo policijos viršininko rašto vertimą „kunigų žiniai“⁴⁵.

Nors žydų krikštas nebuvo retas reiškinys, mūsų žiniomis, vokiečiai dėl to realia bausme nubaudė tik vieną kunigą – Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios vikarą Vaclovą Tamoševičių. Gestapo areštuotas už žydaitės krikštą 1944 m. vasario mėnesį jis buvo nuteistas 3 metų laisvės atėmimu. Bausmę atliko Ukmergės kalėjime, kol vasarą šį miestą užėmus Raudonajai armijai buvo išlaisvintas⁴⁶. Kitų istorinėje literatūroje pateikiamų duomenų patikrinti nepavyko: sulaikytiems kunigams vyskupų ir parapijiečių pastangomis, matyt, pavykdavo neruokus išeiti į laisvę (pvz., Kauno Šv. Antano bažnyčios klebonui Juozui Želviui⁴⁷).

Vokiečiai toleravo žydų krikštą neišvengiamos egzekucijos atvejais. Sunku pasakyti, ar dažnai tai buvo praktikuojama ir kieno iniciatyva. Antai Lukiškių kalėjimo kapelionas Juozas Baltramonaitis apkrikštijo keletą pasmerktų žydų ir 3 čigonų vaikus⁴⁸. Plungės vikaro Petro Lygnugario liudijimu, vyskupo Just. Staugaičio pavedimu 1941 m. liepos–rugpjūčio mėn. jis apkrikštijo apie 60 čia pat sušaudytų žydų⁴⁹. Analogiškomis aplinkybėmis Plungėje buvo apkrikštytos 74 žydaitės gimnazistės⁵⁰. Šią istoriją užrašiusio skulptoriaus Jakovo Bunkos tvirtinimu, kunigas „tikrai pažadėjo“ mergaitėms, jog apsikrikštijusios nebus sušaudytos, darydamas prielaidą, kad pats kunigas buvo apgautas⁵¹. Viduklėje kunigas Stanislovas Ruša ar Simonas Jurgelevičius prieš sušaudant apkrikštijo apie 20 moterų ir vaikų (pasak įvykių liudytojos, jie sutiko krikštytis „prikalbėti davatku“)⁵². Duomenų iš kitų Lietuvos vietų apie krikšto sakramentą, teikiamą prie kapo duobės, atrodo, nėra. Tad tokį kraštutinį prozelitizmą reikėtų laikyti labai retu reiškiniu, kurio priežastis padėtų suprasti teologinis paaiškinimas.

GELBĖTOJŲ SĄRAŠO PROBLEMA

Lietuvoje sukaupta daug duomenų apie atskirų asmenų, taip pat ir katalikų dvasininkų, veiklą gelbstint žydus, ši tema gana plačiai aptarta istorinėje literatūroje⁵³. Tebuvo du

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ 1944 m. gegužės 6 d. bendraraštis Kaišiadorių vyskupijos kunigams, *ibid.*, p. 43.

⁴⁶ 1945 m. rugsėjo 8 d. V. Tamoševičiaus kvotos LSSR NKGB Kauno skyriuje protokolai, *LYA*, f. K–1, ap. 58, b. P8937LI, l. 11; V. Tamoševičiaus 1988 m. gegužės 31 d. laiškas Tarybinio kultūros fondo Lietuvos skyriui, *Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus Gelbėtojų skyrius*, f. 1, b. B–578 [nenumuota].

⁴⁷ V. Tamoševičiaus 1988 m. gegužės 31 d. laiškas, *ibid.*; m. Krupavičius, *Lietuvių–žydų santykiai rušosios okupacijos metu, Lietuvos istorijos studijos*, 1977, Nr. 5, p. 194.

⁴⁸ J. Baltramonaitis, *Dienoraštis (1942–1944)*. Vilniaus S.D.K. [Sunkiųjų darbų kalėjimo] kronika, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2003, t. 22, p. 538, 550, 561, 590.

⁴⁹ P. Lygnugario 1950 m. spalio 24 d. apklausos protokolai, *LYA*, f. K 1, ap. 58, b. P12039LI, l. 20–21.

⁵⁰ J. Bunka, *op. cit.*

⁵¹ Ibid.

⁵² A. Pocius, *Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose, Viduklė*, Kaunas, 2002, p. 263; *Žydų holokausto istorija Viduklėje, Raseinių krašto žydai. Dokumentų ir straipsnių rinkinys*, Vilnius, 2004, p. 232.

⁵³ Pirmoji knyga išleista: *Ir be ginklo kariai*, sudaryt. S. Binkienė, Vilnius, 1967. šiuo metu duomenis kaupia ir skelbia Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus Gelbėtojų skyrius. Išleisti trys sąsiuviniai apie gelbėtojus – *Gyvybę ir duoną nešančios rankos* (1997, 1999, 2005), *Žydų gelbėjimas Lietuvoje II pasaulinio karo metais 1941–1944 m. (Pavardžių rodyklė)*, Vilnius, 2001. Taip pat žr.: V. Sakaitė, *Lietuvos kunigai žydų gelbėtojai, Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 14, p. 227–135; A. Bubnys, *Lietuvos kunigai žydų gelbėtojai, ibid.*, t. 27, p. 527–538.

būdai: kunigai parūpindavo iš getų ištrūkusiems žydams fiktyvius katalikų metrikus ir apgyvendindavo juos pas pažįstamus žmones arba patys slapstė savo namuose. Reikia konstatuoti, kad sovietiniais metais nutylint pozityvią dvasininkijos veiklą buvo negrįžtamai prarastas laikas faktams, liudijimams užfiksuoti.

Vienintelis iki šiol paskelbtas žydus gelbėjusių dvasininkų sąrašas yra sudarytas Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus Gelbėtojų skyriaus darbuotojų⁵⁴. Į jį įtraukti 159 Kauno ir Vilniaus arkivyskupijų kunigai (1942 m. jose dirbo maždaug 1500 kunigų⁵⁵). Internete paskelbtu sąrašu intensyviai naudojasi ir istorikai, ir publicistai, todėl būtina pripažinti, kad jis labai netikslus, pateikti ir nepatikrinti, klaidinantys duomenys.

Daugiausia painiavos, matyt, atsirado po to, kai savaitraštyje „Atgimimas“ buvo paskelbti iš Čikagos atvežti gelbėtojų sąrašai⁵⁶. Nors redaktorius Romualdas Ozolas pastebėjo, kad „patys faktai reikalauja tikrinimo ir tikslinimo“⁵⁷, publikacijoje joje paminėti dvasininkai atsidūrė oficialiame – cituojamame – gelbėtojų sąrašė. Tokią pat „meškos paslaugą“ padarė ir Vokietijos perkeltųjų asmenų stovyklose 1947 m. surinktų anketų mechanškai perkelta informacija į gelbėtojų biografijas. Akivaizdu, kad kai kurie paskelbti ir istoriografijoje funkcionuojantys duomenys neatitinka tikrovės. Antai į sąrašą įtrauktas kunigas Pranas Gustaitis, esą sušaudytas už pagalbą žydams. Tačiau šį kunigą sušaudė ne vokiečiai, o KGB 1946 m. kartu su vyskupu V. Borisevičiumi už antisovietinę veiklą, ryšius su pogrindžiu⁵⁸. Teigiama, kad Viduklės klebonas, mėginęs paslėpti bažnyčioje 30 žydų vaikų, buvo sušaudytas kartu su jais⁵⁹. Iš naujausių tyrimų apie Viduklės žydų nužudymą 1941 m. liepos–rugsėjo mėnesiais žinoma, kad šio miestelio klebonas Simonas Jurgelevičius padėjo pasislėpti dviem nuo egzekucijos pabėgusioms mergaitėms, tačiau neslėpė vaikų bažnyčioje, nei vienas Viduklės kunigų karo metais nenukentėjo⁶⁰. Teigiama, kad Anykščių klebonas Juozapas Čepėnas pasirašė memorandumą prieš žydų žudynes ir todėl buvo uždarytas į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą; tačiau yra žinoma, kad jis su rašytoju Antanu Vienuoliu-Žukausku kreipėsi į Utenos komendantą užtardamas žydus, bet nebuvo vokiečių suimtas⁶¹. Nepagrįsti duomenys ir apie Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios kleboną Vincentą Mielešką, kuris, kaip teigiama, už žydų gelbėjimą buvęs suimtas ir kalintas; vokiečių okupacijos metais jis nebuvo suimtas, dar daugiau – sovietiniai tardytojai 1946 m. jam inkriminavo, kad 1944 m. išdavė vokiečiams žydų vaiką, bandžiusį rasti prieglobstį jo namuose⁶². V. Mieleška ir jo šeiminkė Genė

⁵⁴ V. Sakaitė, Lietuvos dvasininkai – žydų gelbėtojai, *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 2, p. 222–232; V. Sakaitė, Lietuvos dvasininkai – žydų gelbėtojai, <http://www.genocid.lt/Leidyba/12/sakaite.htm>.

⁵⁵ Saugumo policijos ir SD vado Lietuvai, lietuviškojo Kauno skyriaus direktoriaus 1942 m. rugsėjo 7 d. raštas, *LCVA*, f. R 1399, ap. 1, b. 24, l. 41.

⁵⁶ Lietuvių kova dėl žydų laisvės, *Atgimimas*, 1991, Nr. 43; 1992, Nr. 10.

⁵⁷ *Ibid.*, 1991, nr. 43, p. 6.

⁵⁸ P. Gustaičio baudžiamoji byla, *LYA*, f. K1, ap. 58, b. P 15000LI.

⁵⁹ Informacija, matyt, paimta iš P. Friedman knygos *Their Brothers' Keepers* (New York, 1957, p. 21–26; plg.: *Whoever saves one life...*, p. 28).

⁶⁰ A. Pocius, Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose, *Viduklė*, p. 263–264. Žr. taip pat: Žydų gelbėtojai Raseinių rajone Antrojo pasaulinio karo metais, *Raseinių krašto žydai*, p. 246. Šio sąrašo sudarytojai kunigą Joną Petraitį laiko legendine asmenybe.

⁶¹ P. Čepėnas, Ar kalta tauta dėl žydų naikinimo?, *Tėviškės žiburiai*, 1977, Nr. 14, p. 2; J. Čepėno 1951 m. kovo 12–13 d. apklausos protokolas, *LYA*, f. K 1, ap. 58, b. 34837/3, l. 115–116.

⁶² Nutarimas V. Mieleškos areštui, 1946 m. gruodžio 26 d., *LYA*, f. K 1, ap. 58, b. 20234/3, l. 2.

Šiaučiūnaitė neneigė, kad 3–4 metų berniukas buvo perduotas policijai (jis gražintas į getą, iš kurio motinos pastangomis buvo išvestas), nes paaiškėjus, kad informacija apie vaiko tėvus buvo melaginga, klebonas įtarė provokaciją⁶³. Kaip ir kiti kunigai, V. Mieleška prisidėjo gelbstinti žydus – išdavė keletą metrikų (1942–1943 m. Antaninos Mažylienės prašymu⁶⁴). Nepatikima informacija ir apie kunigą Kazimierą Puleikį, kuris esą už pagalbą žydams žuvo IX forte. Labiau tikėtina, kad jis buvo sušaudytas už bendradarbiavimą su NKVD 1941 m. sulaikant kunigus, bandžiusius nelegaliai pereiti Vokietijos sieną⁶⁵.

Ne tik šiame dvasininkų gelbėtojų sąrašė, bet ir kitoje istorinėje literatūroje nesunku aptikti klaidingus duomenis, pvz., apie Šiauliuose dirbusį karo kapelioną Konstantiną Daukantą, kurį 1941 m. naciai sušaudė už žydų gelbėjimą⁶⁶. Iš tikrųjų šis kunigas dar 1940 m. pasitraukė į Vokietiją, 1942 m. kovą mirė Krokuvoje⁶⁷ (galbūt jis gelbėjo žydus Lenkijoje?). Knygoje „A. Gurevičiaus sąrašai“ minimas kapucinų kunigas B., apkrikštijęs 75 žydus ir dėl to vokiečių sušaudytas⁶⁸, nors okupacijos metais nė vienas iš Lietuvoje gyvenusiu šio ordino kunigų nežuvo. Apskritai į pastarajame leidinyje skelbiamus keturis gelbėtojų sąrašus ir bendrą statistiką reikia žiūrėti labai atsargiai (nors pavardės kartojasi, visos jos sumuojamos). Neaiškios nuorodos į šaltinius (skaičiais pažymėtus vien autoriui žinomus laiškus ar straipsnius, taip pat į minėtą „Atgimimo“ publikaciją), gausybė riktų pavardžių rašyboje (pvz., Kalis – turi būti Kaliskis, Skurskis – Skurkis ir t.t.) rodo, kad sąrašus sudarant duomenys tik fiksuoti, bet netikrinti, neanalizuoti. Tokio pobūdžio darbe to aiškiai nepakanka: čia net galima perskaityti, kad Kauno komendantas J. Bobelis iš IX forto išlaisvino visas žydes ir vaikus (!)⁶⁹

Taigi kai kuri medžiaga literatūroje apie gelbėtojus, ne tik kunigus, kelia pagrįstų abejonų. Papildant gelbėtojų sąrašus būtina skirti dėmesį ir juose jau esančių asmenų veiklos tyrimams.

IŠVADOS

Lietuvos Katalikų Bažnyčios vadovai pačioje karo pradžioje demonstravo užuojautą žydams, baisėjosi jų persekiojimu ir žudymu, tačiau nesiėmė aiškių viešų ar neviešų priemonių nacių politikai ir vietos administracijos pareigūnų veiksams pasmerkti. Buvo paklusta reikalavimui nesikišti. Vyskupai įteikė raštą okupacinės valdžios atstovams, susijusį su žydų padėtimi – 1941 m. rugpjūčio mėnesį reikalavo nevaryti į getą iki karo pradžios apsikrikštijusių žydų (įskaitant ir gavusius fiktyvius krikšto metrikus, tokių asmenų Lietuvoje buvo nedaug).

1941 m. Lietuvoje padaugėjo žydų krikšto atvejų, vis dėlto tai nebuvo masinis reiškinys. Okupacinė valdžia siekė užkirsti tam kelią, išgavo ne vieną viešą ordinariato draudimą

⁶³ V. Mieleškos 1947 m. vasario 20 d. ir G. Šiaučiūnaitės birželio 5 d. apklausos protokolai, *ibid.*, l. 19–20, 73–75.

⁶⁴ V. Mieleškos 1947 m. birželio 6 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 64.

⁶⁵ E. Žemaitis, Dvikova, *Nematomasis frontas*, Vilnius, 1967, p. 169–178.

⁶⁶ A. Streikus, *op. cit.*, p. 453.

⁶⁷ J. Stankevičius, *op. cit.*, p. 258, 267; Šv. Susirinkimų kongregacijos [dabartinės Kunigų kongregacijos – R. L.] 1942 m. gegužės 22 d. raštas Kauno arkivyskupui, *LVI A*, f. 1671, ap. 5, b. 497, l. 24.

⁶⁸ A. Gurevičiaus sąrašai. *Tūkstančiai lietuvių, kurie gelbėjo tūkstančius Lietuvos žydų Antrojo pasaulinio karo metais*, Vilnius, 1999, p. 122, 176.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 115.

kunigams krikštyti žydus ir su jais bendrauti. Nepaisant to, patys vyskupai ir kunigai bendravo su žydais, juos slapstė, krikštijo.

Pavieniai dvasininkai, vienuolynai 1941–1944 m. slapstė suaugusiuosius ir vaikus, organizavo jų gelbėjimą išduodami katalikų metrikus, tačiau klausimas, kokių mastu buvo panaudotas Bažnyčios potencialas iki šiol yra neatsakytas, paskelbti duomenys tikrintini. Peržiūrėjus gelbėjusiųjų sąrašus galima aptikti atvejų, kai aukos perdedamos arba apskričiai sunkiai įrodomos.

Gauta 2007 01 23

Parengta 2007 03 09

REGINA LAUKAITYTĖ

The Catholic Church in Lithuania in 1941–1944: Attitude toward the Genocide and Baptism of Jews

Summary

The author reviews the activities of bishops of the Lithuanian Catholic Church in rescuing Jews during the German occupation and points out the need to evaluate historical sources more critically. She analyzes three questions: 1. The reaction of the Church hierarchy to Jewish genocide in the summer and autumn of 1941. 2. The circumstances under which Jews agreed to be baptized. 3. The accuracy of the list of clergy who rescued Jews, published by workers of the National Vilnius Gaon Jewish Museum.

From the beginning of the war Lithuanian Catholic bishops showed compassion to Jews, watched with horror their persecutions and murder, but did not take any clear actions to condemn the Nazi policies and the activities of local officials. They complied with the requirement not to interfere. The bishops signed only one document pertaining to the conditions of the Jews addressed to the occupational authorities. In August 1941 they asked that the Jews who had converted before June 22, 1941 would not be placed in the ghetto. The number of such people, even including those with fictitious baptismal certificates, was very small.

The number of Jewish conversions in the Catholic Church increased in 1941, but never attained a massive scale. Seeking to prevent conversions, the occupational authorities succeeded in convincing the Church authorities to issue decrees forbidding priests to do this. Nevertheless, individual bishops and priests on their own initiative met Jews, hid and even baptized some of them.

Sometimes priests and monasteries hid Jewish adults and children in 1941–1944 and arranged their safety by providing them with Catholic baptismal certificates. However, the question of how much of the Church's potential was used remains unanswered and the published materials need to be verified. The author calls for a more accurate compilation of the list of rescuers of Jews, indicating some persons who were erroneously listed as such in the list published by the National Vilnius Gaon Jewish Museum.